

S. AMBRAZAS

DĖL VEIKSMAŽODŽIŲ ABSTRAKTŲ SU PRIESAGA -imas / -ymas DARYBOS RAIDOS

Priesagos *-imas / -ymas* veiksmažodžių abstraktai lietuvių kalboje yra ryškiausi potenciniai transpoziciniai vediniai¹. Jie sudaro pačią gausiausią lietuvių kalbos veiksmažodžių abstraktų grupę ir gali būti daromi iš kiekvieno veiksmažodžio (tiek savo, tiek skolintinio). Panaši būklė buvo jau XVI a. Pavyzdžiui, M. Daukšos Postilėje šie vediniai sudaro apie 84% visų veiksmažodžių abstraktų.

Dabartinėje kalboje priesagos *-imas / -ymas* vediniai daromi iš būtojo kartinio laiko kamienų. Tačiau XVI–XVII a. raštuose pasitaiko ir tokių, kurie remiasi esamojo laiko kamienais. Tris tokios darybos vedinius randame M. Daukšos Postilėje: *būstymas (būstimas?)*: n. sg. *būstimas* 232₂₇, *būstimas* 218₂₉, g. sg. *būstimo* 453₃₉ 'istność, istotność'² (: *būsta*, plg. LKŽ I² 1211)³; *padedimas* 'wspomaganie' 578₂₄ (: *pàdeda*); *suveizdimas* 'itarimas' 440₃₇ (: *suvéizdi*). Dar daugiau šios priesagos veiksmažodžių abstraktų, padarytų iš esamojo laiko kamienų, yra K. Sirvydo žodyne⁴: *duodimas* 'davimas' SD¹ 20 (: *dúoda*), *paduodimas* 't. p.' SD¹ 138 (: *padúoda*), *atduodimas* 'atidavimas' SD¹ 105 (: *atdúoda*), *išduodimas* 'išdavimas' SD¹ 199 (: *išdúoda*), *imimas* 'ėmimas' SD³ 403 (: *ima*), *išimimas* 'išėmimas' SD³ 175, 306 (: *išima*), *kuvėksimas* 'raudojimas' SD³ 146 (: *kuvėksi* 'rauda' SD¹ 69, [K], N, J, žr. LKŽ VI 1015), *judimas* 'barimas' SD³ 64 (: *juda* 'bara' SD⁵ 56; SP I 285; II 54, 139, plg. *judėjo* 'barė' SP I 36, žr. LKŽ IV 367, plg. dar *judus* 'barus' SD³ 64), *atmenimas* SD³ 365 (: *àtmena*, plg. *atminimas* SD¹ 149, SD⁴ 256), *sniūbsimas* SD¹ 73 (: *sniūbsi*,

¹ Urbutis V. Žodžių darybos teorija. – V., 1978, p. 166, 269 t., šiame darbe išdėstytais žodžių darybos tyrimo principais remiamasi ir toliau. Autorius dėkingas prof. V. Urbučiui už vertingas pastabas ir konsultacijas.

² M. Daukšos originalo atitikmenys duodami pagal Kudzinowski Cz. Indeks-słownik do „Daukšos Postilė“. – Poznań, 1977, t. 1–2.

³ Šis vedinys ligi šiol laikomas M. Daukšos naujadaru (Skardžius P. Lietuvių kalbos žodžių daryba. – K., 1943 (toliau – ŽD), p. 591; Palionis J. Die Neubildungen in Daukšas Wortschatz. – LP, t. 23, S. 152). Tačiau *būstymas* veiksmažodžio abstrakto reikšmė 'gyvenimas' yra paliudytas dar iš Zietelos: *Anas atrinko būstymą mumi* (LKŽ I² 1211). Dėl 'buvimo, gyvenimo' ir 'būtybės' reikšmių ryšio plg. *esimas* 1. 'buvimas', 2. 'esmė', 3. 'būtybė' (LKŽ II² 1153).

⁴ Renkant medžiagą iš K. Sirvydo žodyno, naudotasi K. Pakalkos sudaryta lietuviškų žodžių rodykle (Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. – V., 1979, p. 659–895).

plg. *sniūbavimas* SD³ 155), *trunkimas* 'užtrukimas, ilgesnis sustojimas' SD³ 173 (: *truška*). Pastarasis vedinys pateiktas ir F. Kuršaičio žodyne greta *truškinimas*. P. Skardžius ŽD 210 mini vedinį *esimas* 'buvimas' WP 189, BB Job 14, 20 (: *ėsti*). LKŽ II² 1153 jis pateiktas dar iš WP 290, Vydūno raštų ir J. Šlapelio žodyno.

Veiksmažodžių abstraktai su pabaiga *-aujimas*, P. Skardžiaus ŽD 210 pateikti iš Mažosios Lietuvos senųjų raštų, daugiausia remiasi išvestiniais esamojo laiko kamienais, išskyrus vedinius *bliaujimas* BB Teis 5, 16 (: *bliáuja*), *paliaujimas* Mž 47, 313; BP II 129, 238 (: *paliáuja*), *pjaujimas* N 303 (: *pjáuja*), pvz., *bursaujimas* Mž 136, *dūsaujimas* Mž 350, 469; BP II 140; MŽ I 61, *karaliaujimas* BP II 8 116, *kariaujimas* Mž 55; BB Joz 4, 13; *kekšaujimas* BB 4 Moz 14, 33, *kerštaujimas* Mž 35, 36, *paukštaujimas* C II 858, *rėkaujimas* R II 168; N 440, *viešpataujimas* BB Ps 145, 13; R II 200, *žynaujimas* BB 2 Moz 7, 22. Vediniai *dūsaujimas* ir *kariaujimas* paliudyti dar S. M. Slavočinskio giesmyne (II 55₁₅, 61₂₀)⁵, o *žynaujimas* — K. Sirvydo žodyne (*žynaujimas* SD¹ 193, bet SD³ 479 jau *žynavimas*). K. Sirvydo ir B. Chilinskio raštuose pastebėti dar du tokie vediniai: *apsiaujimas* SD³ 238 (SD⁴ 162 *apsiavimas*) ir *sugriaujimas* Ch¹ 2 Kor 10, 8⁶.

K. Sirvydo žodyne randame veiksmažodžių abstraktų ir su pabaiga *-uojimas*: *brukuojimas* 'burkavimas' SD¹ 39, *garmuliuojimas* 'gromuliavimas' SD³ 30, *pūliuojimas* 'pūliavimas' SD³ 378, *raišuojimas* 'raišavimas' SD¹ 12; SD³ 30, 31, *švilpuojimas* 'švilpavimas' SD¹ 13; SD³ 80, *ažusakuojimas* 'sakavimas' SD³ 196 (D. Sutkevičiaus „Žodininke“ yra *Atsakuojimas* m. *Reglutinatio — Odhlijenie* ir *Atsakuoju Reglutino — Odhlijam*). Šie vediniai taip pat padaryti iš priesaginių esamojo laiko kamienų.

Priesagos *-imas* apibendrinimas kai kurių esamojo laiko neveikiamųjų dalyvių formose, pvz., *pagimdimus* 'pagimdomus' WP 115, *pagirdimus* WP 280a, leidžia spėti priesagos *-imas* veiksmažodžių abstraktų ryšį su esamojo laiko neveikiamaisiais dalyviais, plg. dar latvių kalbos neveikiamąjo dalyvio *darimais* vartojimą artima veiksmažodžio abstraktui reikšme 'Strickzeug'⁷. Latvių kalbos tarmėse pastebėtas ir priesagos *-ums* veiksmažodžių abstraktų, tiek semantiškai, tiek darybiškai artimų lie-

⁵ S. M. Slavočinskis. Giesmės tikėjimui katolickam priderančios 1646/par. Lebedys J. — V., 1958, p. 448, 463.

⁶ Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament. — indeks/wyd. Kudzinowski Cz. — Poznań, 1964, t. 3, s. 123.

⁷ Endzelin J. Zur slavisch-baltischen Konjugation. — APh, t. 2, S. 44. A. Becenbergeris BzB 111 yra pateikęs ir keletą pavyzdžių su veiksmažodžių abstraktais, formaliai sutampančiais su esamojo laiko neveikiamaisiais dalyviais: *po loioiamu rādaši kraiu praleijmas* BB Sirach 22, 30; *be redi fchko pawadinama (sine legima vocatione)* MT 218; *atleidamą grieku (remissionem peccatorum)* MT 277. Tačiau tai gali būti ir korektūros klaidos.

tuvių kalbos vediniams su priesaga *-imas / -ymas*, mišimas su esamojo laiko neveikiamaisiais dalyviais⁸.

Kad priesagos *-imas* vedinių daryba iš būtojo kartinio laiko kamieno irgi yra gana senoviška, matyti iš jų kirčiavimo M. Daukšos Postilėje. Jau seniai pastebėta, jog šie vediniai rodo senovinį veiksmažodžių kirčiavimą pagal pastovaus ir kilnojamojo kirčio paradigmas, plg. *áušimas, lióvimas, slėgimas, skeñdimas*, bet *augimas, èdìmas, dengìmas* ir pan.⁹ Toks šios priesagos vedinių kirčiavimas užfiksuotas dar 1605 m. anoniminiame katekizme¹⁰, F. Kuršaičio žodyne¹¹, jo apraiškų randame K. Donelaičio raštuose¹², šiaurės rytų dūnininkų šnektose¹³. Kai kurie konkrečius daiktus žymintys dviskiemenių veiksmažodžių vediniai su priesaga *-imas* kirčiuojami šaknyje ir bendrinėje kalboje (pvz., *gėrimas* 'gėralas')¹⁴. Tuo tarpu atitinkami veiksmažodžiai savo kirčiavimu jau XVI–XVII a. beveik nesiskyrė nuo dabartinės lietuvių kalbos¹⁵.

Matyt, priesagos *-imas / -ymas* veiksmažodžių abstraktai kitados buvo daromi tiek iš esamojo, tiek ir iš būtojo kartinio laiko kamienų, kaip ir atitinkami latvių kalbos priesagos *-ums* vediniai. Latvių kalboje priesagos *-ums* veiksmažodžių abstraktai, padaryti iš esamojo laiko kamieno, buvo gavę skirtingą reikšmę, todėl išsilaikė ilgiau, ir šios priesagos vedinių daryba iš būtojo laiko kamieno buvo apibendrinta tik XIX a.¹⁶ Tuo tarpu lietuvių kalboje priesagos *-imas / -ymas* veiksmažodžių abstraktų daryba buvo iš esmės išlyginta jau raštijos pradžioje. Šios priesagos vediniai iš esamojo laiko kamieno jau XVI–XVII a., matyt, buvo reliktinio pobūdžio ir sparčiai nyko.

⁸ Mühlenbach K. Das Suffix *-uma-* im Lettischen. — IF, Bd 17, S. 416 ff.

⁹ Būga K. RR, t. 3, p. 63 tt.; Skardžius P. Daukšos akcentologija. — K., 1935, p. 65 tt.; Kazlauskas J. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. — V., 1968, p. 92 t.; Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. — 1981, t. 2, p. 111 t.; Stang Ch. S. Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen. — Oslo etc., 1966, S. 462 ff.

¹⁰ Zinkevičius Z. Iš lietuvių istorinės akcentologijos. 1605 m. katekizmo kirčiavimas. — V., 1975, p. 42 tt.

¹¹ Būga K. RR, t. 3, p. 61–63.

¹² Būch T. Die Akzentuierung des Christian Donelaitis. — Wrocław etc., 1961, S. 28.

¹³ Paulauskienė A., Zinkevičius Z. [Rec.:] Vitkauskas V. Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas. V., 1976. — Baltistica, 1977, t. 13(1), p. 308.

¹⁴ Laigonaitė A. Lietuvių kalbos akcentologija. — V., 1978, p. 45.

¹⁵ Skardžius P. Daukšos akcentologija. — K., 1935, p. 192tt.; Zinkevičius Z. Iš lietuvių istorinės akcentologijos. 1605 m. katekizmo kirčiavimas. — V., 1975, p. 66 tt.

¹⁶ Балтыня М. К. Суффиксальное словообразование отглагольных существительных в латышском письменном языке (на *-šana, -ums, -ība, -iens*): Автореф. канд. дис. — Рига, 1979, с. 15 и след.

Priesagos *-imas* / *-ymas* veiksmažodžių abstraktai latvių ir prūsų kalbose aiškių atitikmenų neturi, tačiau juos galima lyginti su kitų giminiškų kalbų vediniais, savo reikšme artimais veiksmažodžių abstraktams, plg. rus. *пряжмо* 'duona, duonos paplotėlis' (: *пряжиту*), *пальмо* 'uždegta balana' (: *палиту*)¹⁷; het. *tethima* 'griaustinis'¹⁸. J. Endzelynas mano, kad veiksmažodžių abstraktų su priesaga *-im(a)s* būta ir latvių kalboje, bet vėliau jie buvę išstumti *-um(a)s* vedinių¹⁹. Priesagos *-imas* vediniai, matyt, pradžioje buvo daromi iš *i*-kamienių veiksmažodžių, o vėliau išplito ir užėmė kadaise vyravusių priesagos *-ti*- veiksmažodžių abstraktų vietą.

Veiksmažodžių abstraktų istorijai svarbi ir ta aplinkybė, kad priesagos *-imas* vediniai nuo seno buvo daromi iš daiktavardžių, pvz., *kirkšnimas* (: *kirkšnis*), *šākimas* 'šakuma' (: *šakà*), *pādimas* 'sukietėjusi pado dalis' (: *pādas*)²⁰, *tėvainimas* 'dziedzictwo' DP 2₁₄ (: *tėvainis* 'ipėdinis')²¹, *tėvonimas* 'Kindschaft' BB Rom 9, 4; N 100 (BzB 332) (: *tėvonis*); gal *laimimas* 'likimas, lemtis' SD³ 117 (: *laimas* SD³ 117 ar *laimė* SD⁴ 88). Jau seniai spėjama, kad tokie daiktavardiniai vediniai, turintys atitikmenų kitose indoeuropiečių kalbose, gali būti pirminiai, davę pradžią ir atitinkamos priesagos veiksmažodžių abstraktų darybai²². Jų archaiškumą patvirtina vandenvardžiai, plg. *Lėndimas* up. Skd (: *lendis* 'griovelis krumpliutame vole', plg. *lėndymai* 'lankos, pievos', pr. acc. sg. *lindan* 'thal'), *Lėndrimai* Klt < *lėndrimai* 'balos, pelkės' (: *lėndrė* 'nendrė') ir pan.²³

¹⁷ Варбот Ж. Ж. Древнерусское именное словообразование. — М., 1969, с. 79; plg. dar Urbutis V. [Rec.:] Bammesberger A. Abstraktbildungen in den baltischen Sprachen. 1973. — Baltistica, 1975, t. 11(1), p. 99.

¹⁸ Bammesberger A. Abstraktbildungen in den baltischen Sprachen. — Göttingen, 1973, S. 116 f.

¹⁹ Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. — Rīgā, 1951, lpp. 337; plg. dar Specht F. Der Ursprung der indogermanischen Deklination. — Göttingen, 1944, S. 272 ff.

²⁰ Žr. Skardžius P. ŽD 209; Urbutis V. Daiktavardžių daryba. — Kn.: Lietuvių kalbos gramatika / Vyr. red. K. Ulvydas. — V., 1965, t. 1, p. 353.

²¹ Šis vedinys M. Daukšos Postilėje vartojamas greta priesagos *-umas* vedinio *tėvainumas* 94₅₃, 190_{20,22}, 333₂, 393₁₄, 398₄₆, 468₄₁, 487₂₀, turinčio tą pačią reikšmę. Šie abu vediniai užfiksuoti tik M. Daukšos raštuose, kituose senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose 'ipėdinystės' reikšme vartojamas priesagos *-ystė* vedinys *tėvainystė* (žr. Kruopas J. Leksiniai paralelizmai Daukšos katekizmo kalboje. — Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1960, t. 3, p. 239). J. Palionis *tėvainimą* ir *tėvainumą* laiko M. Daukšos naujadarais (Palionis J. Min. veik., p. 154).

²² Brugmann K. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. — Strassburg, 1906, Bd 2, T. 1, S. 250 f.; Specht F. Op. cit., S. 274; Skardžius P. ŽD 209.

²³ Žr. Skardžius P. ŽD 209; Fraenkel E. LEW 377; Otrębski J. Gramatyka języka litewskiego. — Warszawa, 1965, t. 2, s. 161–162; Vanagas A. LTSR hidronimų daryba. — V., 1970, p. 42.

О РАЗВИТИИ ОТГЛАГОЛЬНЫХ ИМЁН ДЕЙСТВИЯ С СУФФИКСОМ *-imas/ -umas*

Резюме

В памятниках литовского языка XVI—XVII вв. обнаружено немало отглагольных имен действия с суффиксом *-imas/-umas*, производных от основ настоящего времени, напр., *duodimas* 'давание' (: *duoda*), *imimas* 'брание' (: *ima*), *atmenimas* 'воспоминание' (: *atmena*); *pjaujimas* 'резание' (: *pjauja*), *kariaujimas* 'ведение войны' (: *kariauja*), *dūsaujimas* 'дыхание' (: *dūsauja*); *pūliuojimas* 'нагноение' (: *pūliuoja*) и др. В связи с этим предполагается, что в прошлом имена действия на *-imas/-umas* производились не только от основ прошедшего однократного времени, но и от основ настоящего времени, как и отглагольные имена действия на *-umas* в латышском языке. На первичную словообразовательную связь имен действия на *-imas/-umas* с глаголами основ на *i* указывают такие соответствия в родственных языках, как рус. *пряжь-мо* 'хлеб, хлебная лепешка' (: *пряжити*), *пальмо* 'зажженная лучина' (: *палити*), хет. *tethi-ma* 'гром'. Позже отглагольные имена действия с суффиксом *-imas* стали производиться также от других глагольных основ, постепенно расширили свое употребление и заняли то господствующее место, которое когда-то имели отглагольные имена действия с суффиксом *-ti*.